

Autor je koristio i Datinijev arhiv, pa delimično i na osnovu njega govori o učešću italijanskih trgovaca u trgovini robljem u Španiji. Donosi i posebnu tabelu, koja obuhvata trgovinu robljem u Španiji od 1302—1502. Poslednja glava prve knjige govori o ropstvu u vreme velikih otkrića, ističući da tokom XV v. Portugalija počinje uvoziti Crnce iz Afrike u Evropu.

Druga knjiga obuhvata ropstvo u Francuskoj i počinje s epohom Karolinga. Posebna pažnja posvećena je ropstvu u južnoj Francuskoj od XIII do kraja XV veka. I ovde se trguje robljem iste narodnosti kao i u Španiji. Bosansko roblje u Francuskoj autor prvi put pominje 1402, ali o njemu iznosi samo nekoliko podataka. Za izlaganje o ropstvu u Francuskoj autor najviše koristi arhiv u Marselju gde je sačuvano najviše podataka o tome, jer je Marselj bio centar trgovine robljem u srednjevekovnoj Francuskoj. Trgovci iz Marselja se vrlo često sreću i po španskim gradovima, s kojima su održavali žive trgovačke veze.

Ovo Verlindenovo delo predstavlja značajan doprinos svetskoj istoriografiji, a napose proučavanju roblja u Evropi, tim pre što je to prvi pokušaj da se proučavanju roblja priđe sa jednog šireg aspekta i da se roblje u srednjevekovnoj Evropi prikaže u celini.

Duška Dimić-Knežević

JADRANSKI ZBORNIK I—V, Rijeka—Pula 1956—1962

1. Neobično velik interes u našoj zemlji i u svijetu za Istru, Rijeku i one kvarnerske otoke što su Rapallskim ugovorom pripali Italiji proizlazio je po svršetku posljednjeg rata prvenstveno iz uporne borbe koju je naš narod u tim krajevima vodio za svoje oslobođenje i iz borbe protiv fašizma prije i u toku rata. Pojačanom interesu za te krajeve osobito su doprinijele i žive diplomatske akcije vlade FNRJ u vezi s ponovnim stranim presizanjem na njih i time potaknutim utvrđivanjem pravednih etničkih granica na zapadu. O problemima ovih krajeva počelo se iznova pojavljivati na stranim jezicima obilje literature u kojoj se osvjetljavanju prošlosti Istre i Rijeke pristupalo vrlo često jednostrano. Sistematsko proučavanje prošlosti Istre i Rijeke, organizirano na doista znanstvenim temeljima, pojavilo se zbog toga kao neophodna potreba.

Od završetka rata pa do danas izašlo je u nas dosta zapaženih radova o tim krajevima. Naročito su poznate opsežne edicije enciklopedijskog karaktera kao što su Zbornici o Istri i Slovenskom primorju, o Rijeci i otoku Susku, koji su nastali kao rezultat zajedničkih napora mnogih istaknutih kulturnih, prosvjetnih i naučnih radnika. U 50-tim godinama pojavljuju se i stalne publikacije izrazito naučnog karaktera, koje isključivo ili gotovo potpuno posvećuju pažnju našem narodu u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru: Vjesnik Historijskog (prije Državnog) arhiva u Rijeci, Riječka revija (sada organ Pododbora Matice Hrvatske u Rijeci) i Anali Jadranskog instituta JAZU u Zagrebu (neko vrijeme Zagreb—Rijeka).

Naučni radnici u Istri i Rijeci, koji su surađivali u ovim i drugim časopisima, smatrali su potrebnim da udruže svoje napore kako bi objelodanjeni rezultati njihovih naučnih istraživanja i proučavanja što brže omogućili jasnije i pravilnije upoznavanje prošlosti i sadašnjosti spomenutih krajeva. Zahvaljujući inicijativi, zainteresiranosti i podršci Povijesnog društva Hrvatske, osnovano je u Puli 1951.

Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre a na Rijeci 1952. Podružnica PDH. Akcijom riječke Podružnice došlo je 1954. do suradnje s pulskim društvom, da bi se uz materijalnu pomoć tadašnjih KNO Pule i Rijeke, Savjeta za prosvjetu NRH i riječkog izdavačkog poduzeća »Otokar Keršovani« 1956. pojavio prvi broj zajedničkog časopisa pod imenom »Jadranski zbornik — Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja.«

Od 1956—64. izašlo je pet svezaka Zbornika, s preko 2000 str., uz stalne rubrike rubrike (od 2. sv.): Rasprave, Arheologija, Prilozi i grada, Prikazi i osvrti. Sudačajući se s nizom teškoća koje su već postale uobičajene kod takvih pothvata, časopis je u osam godina svog izlaženja uspio da okupi preko 50 suradnika iz Rijeke, Pule, Pazina, Poreča, Krka, Zagreba, Splita, Zadra, Ljubljane, Dubrovnika i Novog Sada, koji su dali više od 160 radova.

Vrlo je značajno što je većina autora ne samo rodom ili porijeklom iz Istre i Hrvatskog primorja, pa se i time može, iako samo donekle, protumačiti njihova zainteresiranost, već što polovina njih živi i djeluje upravo na tom području. Taj snažni kadar okupljen je prvenstveno u nekoliko naučnih ustanova u Puli (Arheološki muzej, Naučna biblioteka, Muzej NOB) i u Rijeci (Sjeverojadranski institut JAZU, Naučna biblioteka, Državni arhiv, Pomorski i povijesni muzej, Muzej NOB, Konzervatorski zavod, Moderna galerija).

Urednički odbor sačinjavali su u tih pet svezaka direktor Naučne biblioteke u Rijeci prof. Vinko Antić, direktor Arheološkog muzeja u Puli prof. Boris Bačić, direktor i viši naučni suradnik Sjeverojadranskog instituta u Rijeci dr Vjekoslav Bratulić, koji je glavni urednik, te prof. Berislav Lukić. Ostali članovi uredničkog odbora bili su još Stefan Mlakar, Zlatko Vince, Branko Marušić i Josip Lazarić.

Prva tri sveska izašla su u nakladi Izdavačkog poduzeća »Otokar Keršovani« u Rijeci prema predviđenom planu. Međutim, u razdoblju definitivnog pretvaranja knjiga svih vrsta u najobičniju tržišnu robu, zbog »sasvim normalne nekurentnosti« takvih naučnih izdanja, spomenuto poduzeće ubrzo je otkazalo nakladništvo gubeći svaki interes za sudbinu jedinog časopisa na teritoriju Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara koji omogućava objavljivanje priloga o prošlosti naših naroda u ovim krajevima. Otada je nakladu preuzelo Povijesno društvo Hrvatske, Podružnica Rijeka. Razumljivo je da je to nepovoljno utjecalo na redovitost izlaženja Zbornika, tako da se četvrti svezak pojavio 1961. kao dvobroj za 1959/60, a peti tek 1964 — kao dvobroj za 1961/62. Sada se priprema šesti svezak.

Ta izuzetna situacija u posljednje četiri godine nije pokolebala volju niti se negativno odrazila na nastojanja naučnih i drugih radnika u ovim krajevima oko izdavanja časopisa, a nije ni odlučnije utjecala na kvalitet sadržaja u posljednja dva dvobroja, iako se opseg i broj radova osjetno smanjio. Ipak je podnaslov Zbornika, s adekvatnim sadržajem, već s prvim sveskom opravdao očekivanje javnosti kao i povjerenje i uložena sredstva zajednice¹.

2. ARHEOLOGIJA. U JZ I—V objavljeno je svega dvanaest priloga s arheološkom problematikom koja obuhvaća razdoblje od najstarije prošlosti naroda što su nastavali i još nastavaju Istru i Hrvatsko primorje, pa sve do razdoblja srednjeg vijeka. Radovima je priložen i obilat ilustrativni materijal (fotografije i crteži).

¹ Prikaz JZ I nalazi se u Historijskom zborniku (dalje: HZ) 1956, sv. II u Historijskom pregledu (dalje: HP) 2, 1958, sv. III u HP 3—4, 1960, sv. V u Riječkoj reviji 10, 1964.

Na eneolitsko razdoblje u Istri odnosi se rad B. Bačića, *Arheološko iskapanje spilje Cingarele kod Momjana* (I, 323—364). Teško pristupačna spilja dala je dovoljno nalaza koji dopuštaju zaključak da je bila nastanjena već potkraj mlađega kamenog doba.

Prikaz niza novijih antičkih nalaza u Istri dao je S. Mlakar (II, 433—464)², a »kao doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanju ravenske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri« poslužit će izvještaj B. Marušića o iskapanjima kod Fažana (III, 331—351). — Kasnoantičke i srednjovjekovne nalaze iz Poreča prikazao je A. Šonje (V, 176—187).

U arheološkoj literaturi poznat je Kaštel kod Buja, ne samo kao interesantno srednjovjekovno naselje, već i kao bogato izvorište nalaza iz prehistorijske epohe i antike. Kaštelsko ilirsko žarno groblje i nalaze u njemu obradio je B. Bačić (II, 381—432), zaključujući da groblje ide u 5. — početak 4. st. prije n. e., odnosno u razdoblje prije invazije Kelta. — Isti autor dao je još jedan prilog o ilirskim žarnim grobovima, ovaj put u Puli (III, 315—322), i o ilirskim tumulima iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnjaku u južnoj Istri (IV, 197—210). — O ilirskim tumulima na Osoru piše J. Mladin (IV, 211—240).

U povodu restitucije kulturnih dobara iz Italije 1961, a na temelju sistematskog pregleda spremišta Arheološkog muzeja Istre u Puli i nekih slučajnih nalaza, B. Marušić je dao cjelovit prikaz nalaza iz vremena seobe naroda (V, 159—175).

Svega dva arheološka priloga odnose se na tematiku iz Hrvatskog primorja. R. Matejčić je prikazala nalaz bakrene sjekire s otvorom za držalje, koja je kao nalaz značajna zbog toga jer su primjerci iz bakrenog doba uz obalu sjevernog Jadrana dosta rijetki. Usporedna analiza sličnih nalaza dovela je autora do zaključka da sjekira nije import iz Sredozemlja, nego iz podunavskih krajeva (I, 365—369)³. — Isti autor opisao je radove na zaštitnim iskapanjima rimske arhitekture u Selcima, koja vjerojatno datira iz razdoblja s kraja 1. — prve polovine 2. st. n. e. (V, 152—158)⁴.

Najveća i po svojim nalazima najznačajnija starohrvatska nekropola, pronađena u Žminju, opisana je u manjem članku B. Bačića (III, 323—330). Pored ostalih izvora, i taj govori o »stalnom i kompaktnom naseljavanju slavenskog življa« u Istri i njegovim vezama s drugim krajevima koje su naši narodi naselili. Grobište se datira u IX i X stoljeće.

Do sličnog rezultata kao i B. Bačić, došao je i V. Bratulić u radu: O vremenaskom kontinuitetu naseljenosti Slavena u srednjoj Istri (I, 99—118). Na temelju analitičkog pregleda pisanih povijesnih izvora i novijih arheoloških nalaza iz ranoga srednjeg vijeka, autor je zaključio da je moguće utvrđivanje konstante u postojanju slavenskih naselja u Istri od kraja VI stoljeća. Dokazuje to pogotovu obilje onomastičkih i toponomastičkih podataka (od kojih

² Usp. i Štefan Mlakar, *Antička Pula i Istra u antici*, Kulturno-povijesni spomenici Istre II/1957 i IV/1962.

³ Usp. Radmila Matejčić, *Značajni bakrenodobni nalazi iz Krmpota*, Riječki list 15. VIII 1952.

⁴ U uvodnom su dijelu rada — najvjerojatnije kod prepisivanja — krivo stilizirane tri rečenice koje se odnose na određivanje mjesta naselja Ad Turres: »koje odgovara položaju današnjih Selaca«. Međutim, iduće dvije rečenice jasno govore da je Ad Turres susjedno, danas gotovo napušteno, selo Kotor. O tome je R. Matejčić pisala u Riječkom listu, br. 301, 27. XII 1953, (»Kotor — selo muzej«).

jedan dio autor navodi) i proučavanje društvenog uređenja (u županijama) i kulturnog razvoja (osobito preko glagolizma).⁵

3. PRAVNA I EKONOMSKA HISTORIJA. O. Mandić, Neki pravni običaji na području bivše kastavske gospoštije (I, 119—141), prikazuje pravne običaje koji su se u tom kraju održali gotovo do XX stoljeća. Tako su npr. različiti oblici narodnih naziva zemljišta postali i službeno pravni kada ih je kao takve usvojila i austrijska uprava. Karakteristično je da su se narodni nazivi u pravnoj službi zadržali čak i pod fašističkom vladavinom, usprkos upornim nastojanjima da se čim prije iskorijene i da zemljišta budu u službenim dokumentima označena isključivo po svojim katastarskim oznakama. Kao pravni relikti održale su se gotovo do XX st. i »starine«, kao i »županije« i »čete«.

M. Kos objavljuje Pet istarskih razvoda iz XV stoljeća (I, 189—202). Pisani su na njemačkom i latinskom jeziku i izdani inicijativom feudalca, a slični su čuvenom Istarskom razvodu iz 14. st., koji se odnosi na razgraničenje goričko-pazinskih, akvilejskih i mletačkih posjeda u Istri, i po motivu, međašnim starinama i terminologiji. Kao izvori obiluju prvorazrednim podacima o društvenom i ekonomskom životu seoskog stanovništva (prijepisi se nalaze u Državnom arhivu u Beču).

B. Stulli, Labinski fragment Istarskog razvoda (II, 95—112), osvrće se u uvodu na mišljenje M. Kosa iz 1931.⁶ i u gore spomenutom članku o Istarskom razvodu i konstatira da je on »ponešto izmijenio i korigirao svoja stanovišta i ocjene IR-a«. Stulli smatra da je dosadašnji pristup historičara Istarskom razvodu, uglavnom samo s formalnodiplomatičke strane, na temelju koje se zaključivalo da je on falsifikat, bio pogrešan. Zanimarivao se najvažniji dio njegova sadržaja koji u dispozitivu daje »opis svih graničnih linija koje su »razvođene« i postavljene između svih onih kaštela, mjesta, feudalnih posjeda, županija i općina istarskih« (96). Analizirajući labinski i barbanski fragment Istarskog razvoda, zaključuje najzad da se on »može smatrati nespretnom kompilacijom«, ali nikako ne falsifikatom.

Iz područja javnopravnog i privatnopravnog sudskog poslovanja sačuvalo se vrlo malo glagoljskih isprava. Zbog toga su Dvijê nove glagoljske isprave iz Rijeke, koje donosi V. Ekl (I, 219—230), dragocjene, jer pokazuju da se glagoljica i u XVI st. upotrebljavala u redovnom sudskom prometu na Rijeci.

Analizirajući različite oblike eksploatacije prema Devinskom urbaru i kasnijim zakonima Kastavske gospoštije (III, 245—247),⁷ O. Mandić objašnjava zbog čega je u razdoblju od 100 godina (XV—XVI st.) uslijedilo olakšanje nekih feudalnih tereta na toj gospoštiji i zbog čega je došlo do promjene u oblicima zavisnosti pojedinih općinara o feudalnom gospodaru. Uzroci su u vezi s odnosom novih feudalnih gospodara, Hasburgovaca, prema Veneciji i sa slabo razvijenim robnovčanim prometom u tim krajevima. Želeći da izbjegnju komplikacije na posjedima

⁵ Usp. i Vjekoslav Bratulić, Istraživanje vremenskog kontinuiteta naseljavanja na sektoru Tinjan — Sv. Petar u Šumi — Pazin, Ljetopis Jugoslavenske akademije za god. 1954, knj. 61, 1956.

⁶ Milko Kos, Studija o Istarskom razvodu, Rad JAZU 240, 1931.

⁷ O Kastavštini usp. radove O. Mandića, O prvom izdanju Kastavskog zakona, HZ, 1956; Slobodni seljaci Kastavske općine, Riječka revija (dalje: RR), 1—2, 1953; Osnove pravnog uređenja veprinačke općine u XVIII stoljeću, Rad JAZU 306, i M. Kosa, Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseovaca na Kvarneru, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci III, i preglednu raspravu J. Zontara: Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete XXI, Ljubljana 1945/6, 153—219.

koji su postali granični, Hasburgovci olakšavaju, doduše, eksploataciju stanovništva u pogledu novčanih davanja, ali ih istodobno opterećuju službama u interesu države. — U dokumentima (osobito privatnopravnog karaktera) što su ih izdavali organi Veprinačke općine u Kastavskoj gosposštiji ili kapetaniji ima podataka koji omogućavaju uvid u razdoblje nastajanja kapitalističkih odnosa u tom dijelu Istre. I tu pojavu obradio je O. Mandić u članku: Pojava kapitalističkih odnosa u Veprinačkoj općini (II, 281—191). Prvi elementi kapitalizma javljaju se ovdje u XVI st., prvenstveno u vezi s pojačanom potražnjom drveta kao robe na tržištu. Na terenu općine javljaju se i stranci koji stupaju u poslovne odnose sa stanovništvom, osobito prilikom kupnje zemljišta. Pojedina rješenja veprinačkog suda pokazuju da je u tom slučaju započeo »proces prelaza na robno-novčano gospodarstvo«: pojavili su se u redovima općinara ljudi koji su dotada neuobičajenim sredstvima i načinima stjecali neuobičajene prihode.

S tog istog područja sačuvano je iz XVII st. 11 hrvatskih isprava koje daju uvid u prometnopravne poslove i lak način stjecanja nekretnina od strane isusovaca iz Rijeke, tadašnjih feudalnih gospodara u Kastavskoj gosposštiji. O tom piše S. Antoljak, Kako su isusovci stjecali posjede u nekadašnjoj Kastavskoj gosposštiji (I, 203—217). Budući da su podanici razumijeli samo hrvatski jezik, to su isusovci izrađivali prijepise na hrvatski vjerojatno iz originalnih glagoljskih isprava notara i kancelara s područja gosposštije, ali latinicom i talijanskim pravopisom.

U prilogu: Pribislav je bio samo gastald Barbana (1199) (II, 113—120), S. Antoljak dokazuje, na temelju dvije isprave sačuvane u prijepisu iz 1339, da je Pribisav bio gastald, a ne i župan Barbana.

Posljednjih godina objavljeno je nekoliko zbirki naredaba i druge arhivske građe koja pridonosi boljem uvidu u društveno-ekonomske prilike u Barbanu i Raklju.⁸ U isto vrijeme prišlo se studioznom proučavanju i obrađivanju ove i druge nepublicirane građe, te među rijetke naučne radnike koje je zainteresirala problematika s toga područja ide i D. Klen. On je dao nekoliko zapaženih radova iz prošlosti tog područja Istre,⁹ a u sv. V, 101—115, objavio je raspravu »Barbanski kapituli iz 1548. godine«, u kojoj je plastično prikazao »sadržaj i posljedice negodbe sklopljene između barbanskih župana s jedne strane i feudalaca Loredana s druge«. Izlaganje obaveza i prava različitih slojeva stanovništva, a napose bezemljaša, pruža mogućnosti upoznavanja pravnog i ekonomskog stanja i unutrašnje organizacije seoskih općina u specifičnom istarskom feudu Barbana i Raklja. — U historijskim izvorima Dalmacije, Hrvatskog primorja i u Istri do Raše često se javljaju ustanove »satnika« ili »čete«. Interesantno je da se satnik spominje potkraj XV st. i u Barbanu, ali već u XVI st. nestaje s mletačkom vlašću. D. Klen, Ustanova »satnika« i »čete« s naročitim obzirom na te ustanove u Barbanu (III, 259—272), pretpostavlja da je funkciju satnika preuzeo »caulier«, koji je bio izvršilac sudskih presuda, izvršni organ koji zatvara krivce i vodi ih na mučenje. Međutim, u Pienu se satnik spominje još

⁸ U Vjesniku Historijskog (prije Državnog) arhiva u Rijeci (dalje: HAR) objavili su: B. Vučetić, Knjiga terminacije feudalne jurisdikcije Barban-Rakalj (1576—1743), sv. II, 1954; M. Zjačić, Knjiga vizitacije feudalne jurisdikcije Barbana i Raklja iz godine 1767, sv. II, 1954; D. Klen, Dopune objavljenim kodeksima Loredanskih terminacija za Barban i Rakalj. Neka razmatranja u vezi s njim — kao uvod, sv. VI—VII, 1960—61.

⁹ V. bilj. 8. Osobito je važan rad: »Barbanski statut u odnosu na ranija pravna vrela Barbana i Raklja«, Anali Jadranskog instituta JAZU III, 1961, 363—388.

potkraj XVI stoljeća. Autor zaključuje da je susretanje ustanove »satnika« u tim dijelovima Istre možda u vezi s Porfirogenetovim opisom granica Hrvatske. Ustanova »čete«, koja se rijetko spominje, vremenski je u ovim krajevima dosta udaljena od pojavljivanja ustanove »satnika«. Zbog toga je značajno da se podaci o njoj — koja je prvobitno imala vojnu funkciju, a na kraju se ta zajednica ljudi bavila čisto nevojnim poslovima — javljaju i u Barbanu na početku XVII st. u Loredanskim terminacijama. Posljednji put se javlja u razdoblju francuske vladavine. Autor pretpostavlja da ustanove »satnika« i »čete« nisu donijeli u Barban doseljenici u XIV st., jer ih susjedni Rakalj nije poznavao, iako je i on tada koloniziran. Autor smatra da osim vojnog porijekla moraju između obje ustanove postojati još veze koje su zasada nepoznate.

M. Zjačić se duže vremena bavi transkribiranjem latinskih srednjovjekovnih tekstova Istre i Rijeke.¹⁰ Posebnu pažnju posvetio je Buzetu, koji je, sa svojom okolicom, naseljen Slavenima već za njihovih prvih naleta u Istru, te je na temelju izvorne građe iz spisa buzetskog notara popa Martina Sotolića (1492—1537)¹¹ i katastika koji se nalazio uz stariji Buzetski statut iz 1435. dao prikaz pod naslovom: Kmetški (kolonatski) odnosi u Buzetu i njegovom području (1431—1504) (V, 82—100). Priložena tri dokumenta omogućuju bolje razumijevanje ekonomskog položaja i uvjeta pod kojima su živjeli kmetovi i koloni u tom dijelu Istre.

Na temelju »Fragmenata rašporskog urbara iz prve polovine XV stoljeća«, D. Klen (IV, 155—182) je prikazao ekonomske prilike na području grada Rašpora, gdje je od 1394. do 1541. bilo sjedište generalnog kapetana za Istru. Izvanredno težak nepoljoprivredni teren, stalna ratna situacija i teške urbarijalne obaveze natjerale su većinu stanovništva da napusti svoje domove. Autor datira rašporski urbar u razdoblje između 1422. i 1440., pa on prema tome, spada među najstarije istarske urbare. — U radu: »Neka sabiranja i podavanja na području Cresa i Osora pod Venecijom« (II, 311—324). D. Klen je, iznoseći primjere o ubiranju pojedinih davanja, omogućio da se prati razvoj odnosa među pojedinim klasama u Cresu i Osoru. Dok se u XV st. skupljala, npr., »colta« razmjerno prema imovini svih stanovnika, dotle se različita podavanja u kasnijim stoljećima počinju postepeno uzimati isključivo od pučana.

Tematski je interesantan članak Vj. Bratulića, »Zatke« i »zatkari« u XVI st. u Istri (IV, 307—310). Dok se pojam »zatke« spominje samo kao toponim u literaturi, dotle se pojam »zatkari« uopće ne spominje. Međutim, i jedno i drugo jesu društveno-historijske kategorije koje se spominju na području mnogih istarskih mjesta. Autor smatra da su »zatke« bile veća imanja kojih posjednici su bili privilegirani i oslobođeni urbarijalnih podavanja, odnosno da su to bili plemićki posjedi koji su svoj privilegirani položaj, npr. u Žminju, izgubili urbarijalnom reformom 1576. Nešto, ih je uza sve to, ipak ostalo.¹²

¹⁰ Važniji radovi: Dvigradski statut, VHAR VI—VII, 1961—62; Knjiga podavanja i prihoda posjeda katedralnog kaptola u Puli, VHAR IV, 1957; Knjiga riječkog notara i kancelara Antuna de Renno de Mutina (1436—1461), VHAR, 1955—56, 1957 i 1959.

¹¹ Dr Zjačić, viši naučni suradnik Sjeveroadranskog instituta JAZU u Rijeci, priredio je za štampu cjelokupnu zbirku spisa buzetskog notara popa Martina Sotolića. Spisi se čuvaju u Historijskom arhivu u Rijeci.

¹² Više podataka nalazi se i u radu talijanskog historičara Camilla de Franceschi, *Storia documentata della contea di Pisino*, Editrice Societa' Istriana di archeologia e storia patria, Venezia 1964.

I. *Erceg*, *Konfiskacija Zrinsko-Frankopanskih imanja. Po- stanak i ukinuće Severinske županije u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru* (V, 36—81), nastavlja sa svojim dugogodišnjim ekonomsko- historijskim istraživanjima regija Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.¹³ Vrlo iscrpno i dokumentirano s nizom proračuna tabela i obrazloženja dao je studiozan pregled ekonomskog razvoja i konfiskacije spomenutih imanja i posljedice konfis- kacije. Zatim je prikazao položaj tih imanja u razdoblju reforama Marije Terezije i Josipa II te organizacionu strukturu Severinske županije s njezinim granicama, administrativno-teritorijalnom podjelom, organima uprave, funkcionerima, okvirnim uvjetima života stanovništva i dr. — O golemim svotama koje je Komora primala s bivših imanja Zrinskih i Frankopana u Vinodolu i Gorskom kotaru daje I. *Erceg* podatke u JZ IV, 301—305. Kmetovi iz pet kaštelanata predali sr Komori 1767. ukupno 11.000 for., što je činilo 15% tadašnjeg budžeta Hrvatske; za tu svotu moglo se kupiti 1 100 volova ili oko 616 000 kg soli. — U sv. II, 293—310, I. *Erceg* prikazao je Ekonomski položaj kmetova Čabarske gospoštije u vrijeme uvođenja opće urbarijalne regulacije (1778). Ekonomska podloga kmetova sastojala se prvenstveno od malenih oranica i livada te stoke. Stanovništvo je živjelo i od radova u gospoštijским rudnicima, pilanama itd., zatim od prijevoza drveta i trgovine, uglavnom posredničke između primorja i unutraš- njosti, jer poljoprivredni prihod nije ni približno pokrивao potrebe. — U JZ II, 537—539, isti autor je prikazao zahtjev hrvatsko-ugarskog plemstva za izjednačenje carinskih tarifa na drvo i ugljen u Rijeci i Trstu 1776—79.

Na temelju arhivskog materijala iz Ministarstva vanjskih poslova Velike Bri- taniје, tj. izvještaja britanskih konzulata u Veneciji, Trstu, Rijeci i Dubrovniku, I. *Crkvenčić* je prikazao Britansku konzularnu službu na našoj obali i britanski izvoz drveta preko Rijeke tokom prve polovice XIX stoljeća (III, 359—370). Uspostavljanje engleskih konzulata u našim kra- jevima bilo je povezano s proširenjem engleske trgovine u doba Napoleonovih ratova. Englezi su bili naročito zainteresirani za Istru i druge krajeve Hrvatske zbog kvalitetnog drveta koje se upotrebljavalo u gradnji ratnih brodova. Radu je priložena tabela pomorskog prometa i trgovine u Rijeci, Bakru i Kraljevici od 1822. do 1840.¹⁴

D. *Klen*, Tri izvještaja iz 1851 i 1852. g. (I, 231—242). Dva su od njih izvještaji riječkog magistrata velikom županu u Rijeci. Osim prikaza samog grada, oni donose i popis stanovništva na užem i širem gradskom području, opis trgovine, popis duhovnih lica i dr. Treći izvještaj je svestraniji i sadržava prikaz magis- tratskog rada u vezi s političko-ekonomskim prilikama u gradu, zatim opisuje stanovništvo, općinu, vojsku, policiju, žandameriju, pravosuđe, štampu, društva, bogoštovlje, nastavu, odgoj i zdravstvo a na kraju daje i neke prijedloge za podi- zanje blagostanja. Iz tih izvještaja dobiva se lijep uvid u privredni uspon Rijeke i u strahovanje gornjih slojeva da se jačanjem veza s Hrvatskom ne utope u mnogobrojnijem hrvatskom elementu grada.

B. *Marušić*, Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom pri- morju (II, 237—279), daje na osnovu pregleda izvora, izdane građe i poznatih

¹³ Usp. I. Karaman, Prilozi I. Ercega za ekonomsku historiju prekokupske Hrvatske i Primorja, HZ XV, 1962.

¹⁴ Usp. Miroslava Despot, Novi podaci s područja ekonomske historije Hrvatske u XIX i XX stoljeću, HZ XIII, 1960.

povijesnih činjenica prilog periodizaciji kolonata i objašnjavanju tipičnih elemenata »za razvitak kolonata u razdoblju kapitalističkog društvenog uređenja«. Autor je također prikazao »stanje koje je fiksirala naša agrarna reforma«.

U V sv. V. *Zidarić* donosi podatke o historijskom razvoju i radu poljoprivredne škole u Pazinu (do 1918), a A. *Marić* iscrpno prikazuje prošlost, rad, mogućnosti i perspektive Istarskih toplica kod Buzeta.

4. POMORSTVO i RIBARSTVO. J. Luetić objavljuje tri priloga (I, 243—253, II, 525—532, V, 225—233) na temelju proučavanja arhivskih fondova u Dubrovniku. Osobito su važni podaci koji se odnose na brojne veze između sjevernih i južnih obala u našem dijelu Jadranskog mora, napose Dubrovnika. Luetićevi prilozi otvaraju nove poglede na pomorsko-trgovačke veze Hrvatskog primorja i Istre s Dubrovnikom, pri čemu se osobito ističe značenje Senja, Bakra, Rijeke, Lovrana i Trsta kao jakih pomorskih centara. — Vrlo žive veze otoka Hvara s Hrvatskim primorjem u početku XIX st. prikazao je O. *Fijo* u II sv., 517—524.

R. F. *Barbalić* autor je više radova koji donose i obrađuju izvornu građu iz ekonomske problematike u Istri i Hrvatskom primorju do 1914.¹⁵ U pojedinim mjestima Hrvatskog primorja i drugim obalnim područjima pojavila se u razdoblju propadanja jedrenjaštva tendencija da se nabave željezni jedrenjaci odnosno jedrenjaci s velikom tonažom, kako bi se na taj način barem privremeno zadržalo pogubno djelovanje parobroda (Regeneracija brodarstva Rijeke s obzirom na jedra duge plovidbe, IV, 183—196). — Uvjeti za stvaranje parobrodarstva duge plovidbe bili su vezani uz mnoge faktore kapitalističkog razvoja, od kojih je najvažniji financijski tj. koncentracija kapitala. Od razdoblja Nagodbe riječko parobrodarstvo bilo je vezano uz mađarsku izvoznu politiku i tek je uz teške napore uspjelo da se povezivanjem s kapitalom Hrvatske postavi uspješnija brana političkim i ekonomskim nastojanjima ugarskog kapitala oko pretvaranja Rijeke u svoja prirodna vrata na svjetska tržišta (Prodiranje hrvatskog industrijskog kapitala u parobrodarstvo koncem XIX stoljeća, I, 143—155). — Otok Krk oduvijek je bio povezan različitim prijevoznim sredstvima s obližnjim kopnom (osobito s lukama Senja i Rijeke, te Istre). Potkraj XIX st. javlja se intenzivna potreba da se uspostave jače veze ne toliko radi življeg prometa ljudi, nego zbog otežanog prijevoza otočkih proizvoda — u čemu su se postojeće parobrodne veze »Ungaro-Croate« pokazale nedovoljnima i njihova sve boljeg plasiranja na kopno. Iz tih se razloga prišlo osnivanju dvaju parobrodskih društava na Krku, kojih je postanak, razvoj i prestanak *Barbalić* prikazao u sv. II, 337—356. — Od dva manja rada istog autora jedan se odnosi na bratovštinu pomoraca iz Kostrene sv. Barbare kao poseban oblik društvene djelatnosti pomoraca i kulturno-prosvjetnih prilika u Hrvatskom primorju i Istri u drugoj polovini XIX st. (III, 407—416), a drugi na osnivanje pomorskog svjetionika na Poreru (V, 218—224).

Jedini rad koji prikazuje prošlost ribarstva u ovim krajevima je prilog B. *Kojića*, *Ribarstvo Lošinjana* (II, 325—336). Autor je u uvodu najprije prikazao naseljavanje otoka i samo stanovništvo. S prvobitnog stočarstva i poljopri-

¹⁵ Značajniji noviji radovi: Hrvatska imena lošinjskih jedrenjaka i Brodarstvo Rijeke prije i nakon austro-ugarske nagodbe, *Anali Jadranskog instituta JAZU* II, 1958; Pomorsko upravna služba od oslobođenja do danas, *Pomorstvo Istre i Pomorstvo Rijeke i Hrvatskog primorja*, *Pomorski zbornik* — Povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942—1962; *Pokušaj osnutka prvog parobrodarskog društva u Rijeci*, *Problemi sjevernog Jadrana*, zbornik Sjeverojadranskog instituta JAZU I, Rijeka 1963.

vrednog zanimanja postepeno se prešlo na ribarstvo, koje se brže počelo razvijati u XVI stoljeću. Riba se lovila različitim načinima i sredstvima i zatim tako uspješno konzervirala da se riba veće veličine cijenila u Veneciji čak za 1 zlatni cekin po komadu. Osorska gospoda su odmah shvatila značaj te proizvodnje i uvela posebne dažbine. Međutim, u osmom deceniju XVIII st. počinje ribarstvo naglo nazadovati, osobito zbog konkurencije izvanotočkih ribara a zatim i zbog razvoja lošinjske brodogradnje i brodarstva. U drugoj polovini XIX st. sasvim se ribarska proizvodnja zapušta i ribar se pretvara u odličnog pomorca i graditelja brodova.¹⁶

5. HISTORIJA I POLITIČKA HISTORIJA OD KRAJA XVIII DO POČETKA XX STOLJEĆA. Praputnjak, selo u neposrednoj okolici Rijeke, dalo je potkraj XVIII st. jednog učesnika ugarsko-hrvatskoj jakobinskoj zavjeri Ignjata Martinovića. To je bio Kornelije Bujanović, o kome S. *Frančisković* prvi put govori u sv. III, 353—358, kao sinu Karla Bujanovića iz Praputnjaka kraj Rijeke. Otac se izdigao od seoskog momka do aristokrate s mađarskim plemićkim naslovom i uspješno pomogao sinu da mu olakša teški položaj u kojem se našao poslije propasti urote.

Rijeka je obuhvaćena u izvještaju Banskog stola ministru pravosuđa od 1852. (M. Čutić, II, 465—516) o službenom jeziku na sudovima u Rijeci. Osnovni cilj izvještaja bio je pravo upotrebe narodnog jezika na sudovima. U opširno obrazloženom uvodu, autor dokazuje da je taj izvještaj, koji je potpisao ban Jelačić, interesantno naučno-pravno djelo Ivana Mažuranića.

Orbu za hrvatski jezik u riječkom kazalištu 1842. M. *Despot* prikazuje prema dopisima »Ilirskih narodnih novina«. Te godine su ugarske vlasti na Rijeci zabranile talijanskom dirigentu i pjevačici izvođenje jedne hrvatske pjesme, koja je tada bila zamijenjena mađarskom, ali je ovu publika izviždala (II, 533—536).

U početak XIX st. ide članak T. *Blažeković*, Nekoliko arhivskih podataka o Karolini Belinić (I, 320—322), građanki Rijeke koja je osobnom intervencijom kod engleskog zapovjednika flote 1813. uspjela da grad očuva od većih razaranja.¹⁷

Među tematski najinteresantnije studije iz prošlosti Istre u ovom razdoblju ide rasprava: Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda (III, 135—205) od V. *Bratulića*.¹⁸ Na temelju arhivske građe — zapisnika Istarskog sabora i Carevinskog vijeća — te postojeće literature i novina, autor je obradio izuzetno značajno razdoblje u kojem se isprepliće aktivna djelatnost političkih stranaka u Istri. Među njima se naročito ističu Hrvatsko-slovenski klub, osnovan 1884, i Hrvatsko-slovenska stranka. Njihove su vođe V. Spinčić i M. Laginja, kao pristaše radikalne politike Starčevićeva pravaštva, porijeklom sa sela, postali nosioci želja, težnji i napora za saradnjom i zbližavanjem

¹⁶ Usp. ocjenu N. Zica u HZ XI i XII, 1958/9.

¹⁷ O Karolini Belinić pisano je prvi put već 1844. Njena hrabra akcija dala je povoda pok. književniku i čakavskom pjesniku Dragu Gervaisu da je postavi na kazališne daske, a ubrzo je dospjela i na naše filmske ekrane.

¹⁸ Drugi dio ovog rada: »O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894—1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji«, izašao je u *Analima Jadranskog instituta JAZU* 3, Zagreb 1961. — Usp. D. Šepić, Hrvatski narodni preporod u Istri u našoj novijoj historiografiji, HZ XV, 1962.

ne samo većeg dijela slovenskog i hrvatskog stanovništva u Istri, nego i jugoslavenskih naroda uopće, pa čak i drugih slavenskih naroda u Monarhiji, napose Čeha.¹⁹

O sadržaju i smislu Narodnog preporoda u Istri (1861—1914) piše M. Mirković u sv. V, 5—35.²⁰

B. Lukić (I, 157—164) izlaže shvaćanja pojedinih građanskih talijanskih historiografa o karakteru nacionalnog pokreta u Istri. Većina ih je smatrala taj pokret isforsiranom tvorevinom austrijskih vladajućih krugova. Jedan od rijetkih, ispravnih sudova dao je 1912. Angelo Vivante koji se »kritički osvrnuo na subjektivne, nacionalistički obojene elemente u shvatanjima talijanske građanske historiografije, a izvore nacionalnog sukoba tražio je u ekonomskim faktorima, isključujući utjecaje austrijske politike« (162). — Drugi rad istog autora (II, 121—148) prikazuje Borbu za ravnopravnost hrvatskog jezika u Istarskom saboru, od početka njegova otvaranja do 1914.²¹ Čitavo to razdoblje okarakterizirano je ogorčenom borbom između malobrojnih predstavnika slavenske većine u Istri i predstavnika Talijana kao i talijanaša oko upotrebe jezika i jezične ravnopravnosti, te prava na samostalni kulturni razvoj. Otpor protiv denacionalizacije bio je posebno otežan zbog toga što je talijanska građanska klasa još uvijek imala ekonomsko-političku vlast u svojim rukama a austrijski su je upravni organi podržavali.²²

Iz rada Lj. Kuntić, Slovenija u političkom programu Stranke prava do 1871. (III, 113—134), koji obiluje interesantnim podacima, vidi se među ostalim, da je Kvaternik 1859. proglasio Istru dijelom Hrvatske i tako se već tada morao sukobiti s talijanskim političarima.

U prilogu iz historije hrvatske štampe u Istri, T. Peruško prikazuje Dva istarska učiteljska časopisa (II, 149—166). To su bili »Narodna prosvjeta« i »Hrvatska škola«, oba mjesečnika za školstvo, književnost i prosvjetu istoimenih društava, koji su izlazili u početku XX stoljeća. Peruško je u stvari prikazao oštru političku borbu koja se razvila oko jednog i drugog lista, potaknuta osobito Mahničevim akcijama oko stvaranja hrvatskoga katoličkog pokreta. Pred početak I svjetskog rata, »Narodna prosvjeta« napušta političko polje rada, dok »Hrvatska škola«, koju su osnovali klerikalci pošto su se odvojili od »Narodne prosvjete«, postaje izuzetno borbena. Karakteristično je da se uza sva nastojanja i napore »Hrvatska škola« nije sve do završetka svog rada u Istri mogla nametnuti stanovništvu niti njegovoj inteligenciji, ali se zato prilično afirmirala u Sloveniji i Hrvatskoj.

¹⁹ Prethodno razdoblje obradio je V. Bratulić u manjem radu »Narodni preporod u Dalmaciji i Istri. O njegovoj stogodišnjici«, Iseljenički kalendar Matice Iseljenika Hrvatske, Zagreb 1961, i u raspravi »Političke stranke za vrijeme Narodnog preporoda u Istri (1860—1918)«, koja se nalazi u štampi.

²⁰ Konture ovog rada date su već u predavanju održanom na simpozijumu u Puli koji je organiziran u povodu 100-godišnjice Narodnog preporoda u Istri. Rad je objavljen posthumno kao i rasprava: »Tri etničke linije«, Problemi sjevernog Jadrana, zbornik Sjeverojadranskog instituta JAZU I, Rijeka 1963. Ovaj posljednji rad M. Mirkovića odnosi se na poslijeratnu konferenciju ministara vanjskih poslova i borbu naše delegacije za utvrđivanje pravednih etničkih granica.

²¹ Usp. i F. Barbarić, Prvi istarski sabori (1861—1877), Rad JAZU 300, 1954 (ocjena N. Zica u HZ VIII, 1955); I. Beuc, Pred prvo zasjedanje Istarskog sabora 1861. god, RR, 1952, br. 1; D. Gervais, Istarski sabor (od 1908—1914 godine), RR 1952, br. 3 i 4.

²² V. bilj. 18.

Jedan Dokument o borbi Hrvata u Istri za svoje škole, koji je zastupništvo Rovinjskog sela uputilo 1910. Kotarskom školskom vijeću u Pulu,²³ objavljuje J. Perišić (I, 315—316).

6. KULTURNA I KULTURNO-POLITIČKA POVIJEST. M. Čutić, Novi podaci za životopis Franje Glavinića (III, 399—405), daje na osnovu pisama upućenih Glaviniću prilog tačnijem utvrđivanju godine rođenja i smrti toga Istranina iz Kanfanara. Autor smatra da je Glavinić rođen 1585 a da je umro na Trsatu 1652.

Drugi veliki Istranin Matija Vlačić predmet je dvaju priloga M. Mirkovića: Matija Vlačić u Magdeburgu (1549—1557) (III, 41—111) i Matija Vlačić u Labinu i Veneciji (1520—1539) (II, 63—94). Prvi rad prikazuje dio Vlačićeva političkog i kulturnog rada, a drugi sredinu u kojoj je Vlačić počeo da se odgaja i djeluje.²⁴

O starim riječkim kulama piše u sv. III, 385—397 V. Ekl. Rijeka je bila opasana zaštitnim zidovima gotovo sa svih strana, i oni se spominju već u ispravama iz XIII stoljeća. Kule u sastavu tih zidova — bilo ih je 7 — nosile su hrvatska imena, tako npr. kancelarijska knjiga iz XV st. Antuna de Renno de Mutina spominje »Slogin kulu«.²⁵

O Problemu predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482—1493) raspravlja V. Putanec (IV, 51—107). Autor donosi niz detalja koji čine vjerojatnijom pretpostavku o postojanju tiskara u Modruši i Kosinju, kao i da su u njima tiskane inkunabule od 1483. i 1491.

B. Vižintin obrađuje u sv. II, 357—379, Slikarstvo Rijeke u XIX stoljeću.²⁶ Uporedo s razvitkom Rijeke kao većega pomorsko-trgovačkog grada razvija se i njegov kulturni život, pa se među ostalim ističe desetak likovnih umjetnika koji su svojim radovima uspjeli sačuvati mnogo detalja iz života grada. Autor donosi kratak pregled života i rada tih slikara, među kojima se ističu Ivan Simonetti,²⁷ F. Kolombo i A. Angelović, učenici venecijanske Akademije. — Nekoliko podataka o slikarima Reggiu, Zuccaru, Martinu, Pavloviću i Skvarčinu daje K. Prijatelj, Prilozi slikarstvu Dalmacije u XIX stoljeću (IV, 311—324).

C. Fisković objavio je u sv. III, 425—432, nekoliko Jagićevih pisama F. Buliću, koji je u više navrata pomagao Jagiću u naučnom radu pronalazeći mu potrebne podatke i izvore. — V. Maštović donosi u sv. III, 371—383, prikaz »Smotre Dalmatinske« i pozitivnog utjecaja koji je preko nje vršio P. Kasandrić. Potrebno je napomenuti da je taj list donosio dosta podataka i o Istri i naročito o pomorskom prometu Trsta.

Dosada nisu dovoljno monografijski proučavani život i djelatnost istarskih političara, kulturnih, naučnih i drugih društvenih radnika u XIX st., ni iz redova naših naroda niti talijanskoga. Pogotovu to nije slučaj kod obrađivanja života, rada i vrlo značajnog djelovanja društvenih radnika našega porijekla koji su se

²³ Usp. i Vj. Bratulić, Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela. Jadranski institut JAZU, 1949.

²⁴ V. recenzije Mirkovićevih radova u JZ I i II (1956 i 1957).

²⁵ V. bilj. 10.

²⁶ Usp. i B. Vižintin, Riječko slikarstvo 19. stoljeća, Predgovor kataloga, Moderna galerija, Rijeka 1954.

²⁷ V. i B. Vižintin, Ivan Simonetti, riječki slikar XIX stoljeća, RR 1952, 2. Autor, direktor Moderne galerije u Rijeci, uspješno je 1962. obranio tezu o I. Simonettiju na Sveučilištu u Ljubljani.

obično i najčešće smatrali ili su ih drugi smatrali Talijanima. D. Cernecca je posvetio posebnu studiju Petru Stankoviću (IV, 5—50), kanoniku iz Barbana, jednom od najistaknutijih istarskih kulturnih radnika u prvoj polovini XIX st., koji je bez razloga gotovo zaboravljen desetak godina poslije svoje smrti (1852) i od talijanskih i od jugoslavenskih historičara. Talijanski su ga pisci smatrali dobrim Talijanom i neke vrste istarskim Plutarhom, ne posvećujući mu veću pažnju, a naši su ga smatrali Talijanom-talijanašem koji nije mnogo pridonio kulturi naroda iz koga je potekao. Svoju biblioteku ostavio je gradu Rovinju gdje se ona i sada nalazi.²⁸

Velikom broju radova o Tommaseu pridružio se i rad K. Milutinovića, Nikola Tommaseo i jadransko pitanje (IV, 109—153) Autor je prikazao odnos Tommasea prema jadranskom pitanju u XIX st., i to Tommasea kao nekadašnjeg suradnika Ilirskog pokreta, borca za talijanski Risorgimento, aktivnog učesnika u revoluciji 1848/9. i protivnika narodnog preporoda u Dalmaciji. Prikazao je i njegove posljednje veze s našim krajevima.

M. Bošković-Stulli (I, 165—187) izvješćuje O jednoj zbirci hrvatskih narodnih pripovijedaka iz Rijeke, koje je prikupio R. Strohal u vezi sa svojim dijalektološkim radom. Uz iscrpne bilješke prikazuje 30 pripovijedaka koje po nosiocima radnje i pripovjedačkom obliku pokazuju hrvatski karakter. Činjenica da su pripovjedači zamolili Strohala da im ne spominje imena u svojoj knjizi pokazuje određenu atmosferu na Rijeci u drugoj polovini XIX stoljeća.

M. Polonijo opisuje u sv. V, 116—138, rad štamparije »Kurykte« u Krku (1899—1922), koja je odigrala značajnu ulogu u naporima biskupa Mahničā oko organiziranja klerikalnog pokreta u Hrvatskoj, a štampala je crkveno-liturgijske tekstove, listove, publikacije Staroslavenske akademije u Krku, različite knjige, brošure, tiskanice i dr.

7. RAZDOBLJE OD 1914. DO PRVIH PORATNIH GODINA (bez radničkog pokreta) obrađeno je u 7 radova. U sv. I, 41—98, i III, 207—243, D. Šepić objavio je opsežne studije o političkom djelovanju Frana Supila u emigraciji. One obuhvaćaju razdoblje od srpnja 1914. do lipnja 1916, tj. od susreta Supila s Trumbićem u Veneciji do njegova istupa iz Jugoslavenskog odbora. Iako su mnoge Supilove akcije i događaji u vezi s njime već poznati i obrađivani, ova studija pokazuje koliko ima nepoznatog materijala i kolike se mogućnosti još uvijek pružaju našim historičarima u proučavanju života i rada, kao i u objašnjavanju postupaka Supilove kompleksne ličnosti.²⁹ — Drugi rad istog autora: Raspad Austro-Ugarske monarhije i Trst (II, 169—198) obrađuje problem koji se potkraj rata 1918. pojavio u tršćanskim političkim strujanjima i strankama o budućnosti Trsta: da li da on ostane poslije svršetka rata Habsburškoj monarhiji — ako ona potraje, — da li da se pridruži zajednici jugoslavenskih naroda, da se uklopi u Italiju ili da postane nezavisna državnica.

B. Krizman (I, 255—269) objavio je građu koja pridonosi osvjetljavanju situacije oko okupacije Lošinja, Cresa, Krka, Raba, Volosko-Opatije, Plomina i

²⁸ Usp. i D. Cernecca, Pietro Stancovich Arcade Istriano, *Studia Romanica et Anglica Zagabienisa* 8, 1959; N. Žic, *Ostavština Petra Stankovića*, HZ IX, 1956.

²⁹ Usp. prikaz Dr. Vojislava J. Vučkovića u *Jugoslavenskoj reviji za međunarodno pravo* IV, Beograd 1957. Oba dijela studije ušla su u Šepićev monografski rad o Franu Supilu. Prikazi ove knjige: B. Lukić u JZ V i I. Jelić u HP, 1962, 2.

Rijeke od strane talijanske vojske, te držanja stanovništva i mjesnih odbora Narodnih vijeća prema tom događaju. Na temelju bogatog arhiva Jugoslavenskog odbora iz Arhiva JAZU u Zagrebu, isti je autor obradio (II, 199—236) Saveznički ultimatum o Jadranskom pitanju siječnja 1920. g., koji je uz ranije savezničke prijedloge izazvao, »između ostaloga, razilaženje unutar jugoslavenske delegacije« u odlučujućim trenucima za rješavanje »jadranskog pitanja.« — Upotrijebivši izvorne materijale iz ostavštine A. Trumbića, Krizman je u sv. III, 291—313, prikazao Jadransko pitanje pred našom delegacijom na Pariškoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom (28. lipnja 1919). U našoj delegaciji pojavile su se dvije grupe, od kojih je jednoj »jadransko pitanje« bilo najvažnije, a drugoj otprilike jednako ostalim pitanjima npr. Banata, granice prema Bugarskoj i sl.

Osim o »jadranskom pitanju« između Italije i Kraljevine SHS po svršetku rata raspravljalo se i o sudbini austro-ugarske trgovačke mornarice. Dok je Italija gotovo u cjelini polagala zahtjev na nju, Kraljevina SHS postavljala je zahtjev samo na jedan njen dio, s obzirom na to da su mnogi njezini državljani i društva bili vlasnici velikog broja brodova. B. Kojić iznosi (III, 273—290) interesantnu pojedinost iz te političke borbe, u kojoj se našla i Rijeka kao predmet pogađanja: talijanski predstavnici su ponudili dio flote, ako se Kraljevina SHS odrekne pretenzija na Rijeku.

Izvještaje upravitelja Kotara Sušak K. Rojčevića o manifestacijama u Sušaku i pobuni »jelačićevaca« na Rijeci 1918. objelodanjuje H. Matković (III, 417—424).

8. IZMEĐU DVA RATA. M. Korlević³⁰ objavljuje (I, 305—314) tri prijedloga fašističkih funkcionera o načinu uspješnog provođenja »političke bonifikacije« u Istri, kojom je trebalo omogućiti solidan život »svima čiste talijanske rase« (306). — U tu svrhu aktivno se angažirao i jedan dio klera u tim krajevima, tako da je 1925. osnovana i riječka biskupija. O uzrocima njezina postanka i djelovanja, o njezinu negativnom utjecaju na vjerski i politički život vjernika slavenskog porijekla i o denacionalizatorskom radu biskupa Santina piše T. Blažeković u sv. V, 139—151.

9. RADNIČKI POKRET I NOB. V. Bratulić prikazuje (I, 271—304) dva velika sukoba između radnika i vojske u Puli u siječnju 1920. Prvi sukob izbio je u vezi s raspisivanjem državnog zajma, a drugi u vrijeme održavanja proslave 1. maja koju su vlasti zabranile pa zatim dozvolile i na kraju izazvale krvoproliće. Autor smatra da za radnički pokret u Puli ovi događaji znače ispoljavanje elementarnata revolucionarnosti koji su nastali prvenstveno pod utjecajem Oktobarske revolucije.³¹ — Dopunjavajući dosad objavljene materijale o utjecaju Oktobarske revolucije u jugoslavenskim zemljama isti je autor, u članku *Odjeci Oktobarske revolucije u Istri* (II, 5—31), obratio naročitu pažnju stavovima jedinih hrvatskih novina u Puli — »Hrvatskom listu«. Između ostalog, u njegovim člancima se traži stvaranje države jugoslavenskih naroda, koja bi bila demokratska zajednica radnika i seljaka.

³⁰ Značajan je rad pok. M. Korlevića o razdoblju između dva rata: *Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945*, *Vjesnik Državnog (sada Historijskog) arhiva u Rijeci* II, 1954.

³¹ *Usp. i Vj. Bratulić*, 23. septembar 1920. u Puli. Napad na radničke ustanove i njihovo razaranje. *RR* 1957, 5—6.

U sv. IV, 241—291, objavljen je rad V. Antića,³² Prilozi povijesti radničkog pokreta u Vinodolu od 1930. do 1941. godine. Antić je dao prikaz političkih prilika od 1919—29, prikaz djelovanja naprednih elemenata (na pose u kulturno-prosvjetnim ustanovama), izbora 1936, rada sindikalne organizacije ugostiteljskih radnika u Crikvenici i njihova štrajka u srpnju 1937, kao i osvrt na dogovor vinodolskih komunista u početku 1941. i njegovih posljedica. — rasprava: Štampa Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri — Prilog o radu tehnika, štamparija i izdavanju listova (I, 9—39) od istog autora potvrđuje njegovu osnovnu tezu: »U toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i štampa je imala značajnu ulogu. Ona je djelovala kao moćno oružje Revolucije. Danas ona nije samo muzejska rijetkost, nego i dokumenat o našim revolucionarnim zbivanjima od Četrdeset i prve do Četrdeset i pete« (9). Naročito je to značajno za historiju NOB-e u Istri.³³ — U sv. II, 33—62, Antić je, prikazujući lik narodnog heroja Nikole Cara, pokušao »da se prikaže Nikola Car i njegovo učešće u NOB-i na temelju dosad objavljenih arhivskih dokumenata i djelomično na temelju podataka nekih učesnika«. Autor je ipak reljefno ocrtao lik španjolskog borca, političkog i vojnog rukovodioca NOB-e u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.

J. Lazarić i H. Buršić (III, 5—39) dali su u nekoliko slika prikaz života i djelovanja Jurice Kalca — revolucionara iz Istre. Rođen u Štivanju, u radničkoj porodici, Kalc dolazi u Zagreb i svrstava se u redove naprednih sindikata, aktivno učestvuje i biva ranjen u demonstracijama povodom atentata u Beogradu 1928. I pored bolesti nekoliko se puta pokušava prebaciti u SSSR i Španiju. U NOB-i bio je također ranjavan i najzad je juna 1942. poginuo kao diverzantski rukovodilac, štiteći odstupnicu drugovima.

J. Perišić Dokumentat Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora za Rijeku (I, 317—319), objavljuje svojevrsnu »popratnicu« pošiljke soli.

I. Juvančić, Drugi tršćanski proces i njegova politička pozadina godine 1940—1941 (prema djelomično sačuvanom materijalu iz arhiva tršćanske Kvesture) (IV, 293—299). Autor ističe da su procesi pred Specijalnim tribunalom³⁴ bili političkog karaktera, potrebni da odgovore trenutnim političkim potrebama fašističkog režima. Ovaj proces, čije su žrtve značile težak udar za NOP u Slovenskom primorju, imao je kroz tri faze svog razvoja izvršiti pritisak na Slovence i Hrvate pod Italijom kao i na jugoslavensku javnost.

10. Oko 70 prikaza i osvrtâ sačinjava posljednju rubriku. U njoj se redovno prikazuju publikacije, časopisi i posebna izdanja što donose prvenstveno vijesti o našim krajevima na sjevernom Jadranu. Pretežno su to prikazi izdanja stampatih na talijanskom ili kojem od naših jezika. Međutim, ta rubrika bi trebalo da bude bogatija: u pojedinim svescima rasprave i drugi radovi mnogo su brojniji

³² V. Antić je autor brojnih članaka iz historije radničkog pokreta i NOB-e u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri. Bibliografija radova u »Informacijama«, Narodno sveučilište grada Rijeke, mart 1962, 3.

³³ VHAR VI—VII, 1961—62, počeo je objavljivati originalan tekst »Glasa Istre« u pripremi V. Antića.

³⁴ Usp. i Vj. Bratulić, Ilegalne organizacije u Istri i Slovenskom primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaštitu države (1927—1936), VHAR VI—VII, 1961—62.

od prikaza i osvrtu. Veći dio objavljenih prikaza i osvrtu ima po formi i sadržaju informativan karakter, bez kritičnije note i dubljeg prilaženja ocjeni nekog djela.

Gotovo svi radovi u JZ imaju rezime — često i opširniji — na jednom od svjetskih jezika, čime oni dobivaju posebnu vrijednost.

Ovaj sumaran pregled oko stotinu radova s temama iz gotovo svih historijskih disciplina pokazuje živ interes naučnih radnika za proučavanje prošlosti Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, a napose Istre. Iako su radovi različite kvalitete, uočljiva je briga redakcije da u časopisu bude zastupano čim više grana historijskih nauka i da se tematski pokrije čim više područja u Istri. Međutim, pomorska i kulturna prošlost ipak nije obuhvaćena srazmjerno odgovarajućoj ulozi tih krajeva. Isto tako nije u dovoljnoj mjeri zastupljeno najnovije razdoblje povijesti a napose povijest radničkog pokreta i života naroda u Istri između dva rata. Tome nije toliko kriv nedostatak izvornog materijala, koliko činjenica da se historijom između dva rata, a pogotovu historijom radničkog pokreta i NOB-e, sistematski i intenzivno bavi malo naučnih radnika u tim krajevima.³⁵ Pa ni u širim jugoslavenskim okvirima naše historiografije nije Istri obraćena onakva pažnja kakvu bi zahtijevao historijat specifičnih uvjeta u kojima se ona poslije I svjetskog rata našla.

U JZ naročito se osjeća nedostatak rubrike »Bilješke« ili »Kronika«, koje su uobičajene kod ovakvih vrsta publikacija. U toj rubrici trebalo bi da se nađu vijesti o živom naučnom i kulturnom životu Rijeke, Pule, o radu Podružnica PDH, Društva za unapređenje i proučavanje pomorstva i drugih organizacija, vijesti o različitim kontaktima između radnika unutar regije kao i o njihovim vezama s radnicima iz drugih krajeva naše zemlje, a napose Italije.

Seriozni sadržaj, naučna metoda u obradi izvorne građe i objektivni pristup problematici omogućili su uspješnu afirmaciju »Jadranskog zbornika« u našoj i u stranoj naučnoj i široj javnosti. Zajedno s edicijom Sjevernojadranskog instituta JAZU u Rijeci (»Problemi sjevernog Jadrana«), čiji je prvi svezak izašao iz štampe na početku 1964, i Historijskog arhiva u Rijeci (»Vjesnik«), »Jadranski zbornik« potpuno odgovara zadacima i ciljevima zbog kojih je pokrenut.

P. Strčić

O NEKIM PRILOZIMA NOVIJOJ POVIJESTI DALMACIJE

U svom izdavačkom nizu *Radovi*, Pedagoška akademija u Splitu izdala je, među ostalim, i tri povijesne knjižice (br. 3, 1961, br. 5, 1963, br. 7, 1965). Zajednička im je oznaka da one nisu sustavne, samostalne rasprave, nego kraći uvodi u izbor dokumenata ili pisama. Upozorit ću na njihov sadržaj držeći se vremenskog slijeda izdanja.

J. Grabovac — V. Rimondo, Ličnost Natka Nodila u dalmatinskom preporodu. Pod ovim zajedničkim naslovom objavljen je članak J. Grabovca, Natko Nodilo i nacionalni pokret u Dalmaciji, kao uvod u prijevod s talijanskog jezika

³⁵ Osim spomenutih, važniji su i ovi radovi Vj. Bratulića, Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Jadranski institut JAZU u Rijeci, Zagreb 1955; Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre 1918—1945, I. dio, VHAR IV, 1957; Osnivanje pokrajinske organizacije Komunističke stranke za Julijsku krajinu 1921. godine (Fragment iz kompleksne monografije »Julijska krajina 1918—1941«), Istarski mozaik, Pula 1964, br. 4—5; Socijalistički pokret u Julijskoj krajini (1918—1941), Putovi revolucije, 1964, br. 3—4, i Istarski mozaik, Pula 1964, br. 3.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB